

Úvod

1. Wittgensteinův argument soukromého jazyka

K nejproslulejším argumentům vzešlým z prostředí analytické filosofie patří argument „soukromého jazyka“, který je alespoň podle jména znám i za úzkými hranicemi svého oboru. Je také stále předmětem živých diskusí, exegetických i jiných.¹ Do filosofie uvedl otázku soukromého jazyka Ludwig Wittgenstein a s jeho jménem je v první řadě spojována. Třebaže o přesném smyslu jeho úvahy stále nepanuje shoda, v hrubých obrysech je Wittgensteinův argument nicméně poměrně jasný. Jde o myšlenkový experiment, který má ovšem úzký vztah k tomu, jak mluvíme, jakým způsobem náš jazyk funguje a jaké představy si o tom běžně utváříme. Wittgenstein si klade otázku:

Byl by však také myslitelný jazyk, v němž by někdo mohl pro vlastní potřebu sepisovat nebo vyslovovat svoje vnitřní prožitky – svoje pocity, nálady atd.? [...] Slova tohoto jazyka se mají vztahovat na to, o čem může vědět jediné mluvící; na jeho bezprostřední, soukromé pocity. Někdo jiný tedy tomuto jazyku nemůže rozumět.²

Zároveň zdůrazňuje, že to, o čem je tu řeč, je cosi jiného než náš běžný diskurs týkající se prožitků (ve kterém se navzájem dorozumíváme

¹ Výběr z nejvýznamnějších textů diskutujících otázku „soukromého jazyka“ vyšel i česky (Glombíček, P. (ed.), *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*, Filosofia, Praha 2006).

² Wittgenstein, L., *Filosofická zkoumání*, přel. J. Pechar, Filosofia, Praha 1998 (dále citováno jako *Zkoumání*), § 243. Překlad zde i v některých dalších citacích mírně terminologicky upravuji – nahrazuji Pecharova řešení „řečová hra“, „řeč“ atp. dnes v českém wittgensteinovském diskursu obecně zavedenými „jazyková hra“, „jazyk“ atp.

- a to tak, že si *rozumíme* - pomocí slov jako „pocit“, „nálada“ nebo „rozladěnost“).³

Pro soukromý jazyk je naproti tomu podstatné, že o svém předmětu hovoří takovým způsobem, že mu může rozumět pouze jedna osoba (mluvčí samotný). Prototypickým předmětem takového hypotetického jazyka jsou ovšem vlastní prožitky mluvčího. Tak úzkostný stav mluvčího tedy v soukromém jazyce není pojednáván způsobem, který lze sdělit druhému, nýbrž ambicí soukromého jazyka je podle všeho tematizovat určitou kvalitu či rozměr situace mluvčího, který se ukazuje pouze jemu, tedy pouze samotnému nositeli oněch niterných stavů.

Znaky takového „jazyka“ nelze jednoduše definovat v tom smyslu, že bychom explicitně popsali jejich význam, tedy nejdůležitější pravidla, jimiž se řídí jejich použití. Znalost významu, a tedy jistý přístup ke kritériím správného používání výrazu, je ostatně podle Wittgensteina spíše praktická dovednost (technika) nežli teoretická znalost. Pravidla správného používání jazyka si tedy osvojujeme implicitně. Když se jim jako děti učíme, jde o vštěpování (výcvik), které má, dá se říci, násilnou povahu a není v něm místo pro zpochybňování a/nebo zdůvodňování vštěpovaných pravidel. Nejvlastnějším výrazem toho, že jsme si pravidla osvojili, je sama naše vtělená diskursivní praxe. Takže i když tyto normy konstituující smysluplnost našich praktických interakcí výslovně nekonstatujeme (ani toho nemusíme být schopni), přece jsou přístupny všem kompetentním mluvčím jakožto těm, kdo se jimi dokázali naučit řídit. Právě tento ohled je tím, co odlišuje pravidla používání (význam) výrazu jako „rozladěnost“ od pravidel používání hypotetického soukromého výrazu „E“. „E“ není výraz téhož druhu, byl zaveden stipulací, a to právě jako takový, jehož kritéria (přístup k nim) *si vyhrazuje* mluvčí sám pro sebe. Není-li ovšem „E“ výrazem ve stejném smyslu jako běžně fungující druh výrazů pro pocity, představuje to určitý problém:

Jaký máme důvod označovat „E“ jako znak pro určitý *pocit*? „Pocit“ je totiž slovo našeho obecného jazyka, jehož srozumitelnost se neomezuje jenom na mne samotného. Použití tohoto slova

³ *Zkoumání*, § 256.

Úvod

vyžaduje tedy odůvodnění, kterému rozumějí všichni. [...] Ale takový zvuk je výrazem jen v určité jazykové hře, kterou je pak třeba popsat.⁴

Jazyková hra je činnost *řízená pravidly* – jako takovou ji může hrát více mluvčích, z nichž někteří provádějí tahy správné a jiní třeba méně správné, a toto rozlišení správnosti a nesprávnosti platí nezávisle na tom či onom jedinci. U kořene takové platnosti je určitý zvyk, instituce; v širokém, searlovském smyslu slova. Do jaké jazykové hry ale zasadíme výraz jako „E“, abychom mohli analyzovat jeho význam standardním způsobem? Nic takového jako hraní hry (tedy specifický typ řízení se pravidlem) pouze u jednoho člověka není dost dobře možné – je to v rozporu se samotnými pojmy „hry“, „řízení se“ nebo „pravidla“.⁵ Pro specifický soukromý typ jazyka má tento fakt ovšem nepřijemné důsledky, jak Wittgenstein ukazuje:

„Vštípím si je“ [= spojení znaku s počítkem] může přece znamenat jediňe: tento úkon způsobí, že si v budoucnu na toto spojení budu vzpomínat *správně*. Ale v našem případě přece žádné kritérium správnosti nemám. Mohlo by se tu říci: správné je, cokoli mi jako správné bude připadat. A to znamená jediňe, že tu o ‚správnosti‘ nemůže být řeč.⁶

Nakolik se soukromý jazyk zabývá výhradně specifickým *typem* předmětu (interními prožitky v modu přístupném jen jedné osobě), selhává při naplňování určitých nároků pro fungování jazyka příznačných. Wittgensteinův myšlenkový experiment má ovšem hlubší motivaci a širší dosah. Celá jeho *Filosofická zkoumání* lze číst (mimo jiné – není to čtení vyčerpávající) jako pokus o rozsáhlou a komplexní revizi představy o jazyce, kterou předložil v *Logicko-filosofickém traktátu*. Proto onen důraz na praktickou a implicitní stránku jazyka,

⁴ *Zkoumání*, § 261.

⁵ *Zkoumání*, § 199.

⁶ *Zkoumání*, § 258. V takovéto hře nelze táhnout „nesprávně“, tj. pravidla nemají vůči mluvčímu žádnou autoritu.

jeho kontextovou situovanost i – to zejména – jeho specifickou normativitu. Je podstatné, že význam jazykových výrazů je zakotven ve způsobu, jakým je mluvčí používají, a také to, že tento způsob použití nemůže být libovolný a nahodilý. Jednak normativita jazyka vychází z autority celé komunity mluvčích (nikoli jednotlivce), a jednak se na významu jeho výrazů podstatným způsobem spolupodílí také *koherenční* a *pragmatický* ohled. Jazyk představuje provázaný celek („artikulaci světonázoru“) – nelze z něj svévolně vydělovat výrazy či okruhy výrazů, jejichž význam bude ustaven bez souvislosti s významem výrazů ostatních. Tato souvislost se zakládá na autoritě pravidla, jež ve vztahu k ostatnímu tělesu jazyka představuje relativně⁷ neproměnný referenční bod, k němuž se lze odvolat ve sporných či konfliktních situacích (nejobecněji: kdykoli je třeba něco zdůvodnit). A zároveň se takto fungující jazyk musí osvědčovat v praxi, podoba jazykových her se utváří v souladu s potřebami kontextu, do něhož jsou zasazeny, a účely, jichž chtějí mluvčí hraním hry dosáhnout. Že celý jazyk musí fungovat právě takto, dokládá „v malém“ (ovšem nepochybně efektivně) právě argument proti soukromému jazyku, jehož závěrům se tak dostává mnohem obecnějšího významu:

Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání. Odpověď zněla: Jestliže se dá každý způsob jednání uvést s pravidlem ve shodu, pak se dá uvést i do rozporu s ním. Neexistovala by tudíž ani shoda, ani rozpor. [...]

Proto je „řízení se pravidlem“ určitá praxe. A *být přesvědčen*, že se řídíme pravidlem, není: řídit se pravidlem. A proto se nemůže nikdo pravidlem řídit jen „soukromě“ („privatim“); protože jinak by přesvědčení, že se člověk řídí pravidlem, bylo totéž jako řídit se pravidlem.⁸

⁷ Wittgenstein poznamenává, že platnost pravidel nemusí být (a není) absolutní; pouze se proměňují pomaleji než jazykové tahy, které v souladu s nimi provádíme (revidujeme své výpovědi, abychom je uvedli do souladu s pravidly, nikoli naopak). Viz Wittgenstein, L., *O jistotě*, přel. V. Zátka, Academia, Praha 2010, §§ 94–97.

⁸ *Zkoumání*, §§ 201 n.

Úvod

Pro jazyk má právě klíčový význam, aby mezi domnělou správností a správností skutečnou byl prakticky odhalitelný rozdíl – v jazyce opravdu soukromém něco takového ale není možné.

K čemu chtěl Wittgenstein závěry svého argumentu proti soukromému jazyku poukázat? Jeho úvahy se někdy vykládají jako argumenty na podporu teze, že neexistuje žádný soukromý jazyk.⁹ Tvrdit něco takového by ale bylo problematické; postačí poukázat na to, že právě Wittgensteinův myšlenkový experiment nepochybně dokládá možnost provádět to, co ve *Zkoumáních* popsal. Na tom, že by se někdo pokusil vést si „prožitkový deník“ – takovým způsobem, jak bylo naznačeno –, není nic nemožného a jeho obsah by se dal chápat jako ve wittgensteinovském smyslu *soukromý*. Co je na takovém deníku problematické, je to, že by měl být klasifikován jako plnohodnotný *jazykový* projev (jazyková hra hodná toho jména). Pointa Wittgensteinova argumentu je spíše taková, že to, co běžně nazýváme „jazykem“, soukromé v naznačeném smyslu být nemůže: význam jakožto pravidly řízený způsob použití se může etablovat pouze ve veřejném prostoru diskursu, v němž nad-osobním způsobem platí určitá pravidla a který je situován do konkrétní praxe. Pokusy na poli „soukromého jazyka“ jsou tedy snad možné, ale nemá ve skutečnosti dobrý smysl nazývat je „jazykem“ – jsou přinejlepším na hranici reálného jazyka a nejspíše za ní.

2. Soukromé jazyky kolem nás

Když vylučujeme spolu s Wittgensteinem soukromé elementy z jazyka, je třeba si uvědomit dosah tohoto vyloučení. Jazyk není homogenní těleso; má svá slepá místa, vágní mezní oblasti atd. Jazyk jako celek skutečně svým významem nemůže stát na nějaké vnitřní exkluzivní intuici; a rozhodně na tomto základě nemohou fungovat některé podstatné jazykové hry – jako ty, v jejichž rámci se za normálních

⁹ Viz např. Gert, B., „Wittgenstein's private language arguments“, *Synthese* 69, 1986, s. 409–439; nebo Sussman, H., „Maxima Moralia: Millennial Fragments on the Public and Private Dimensions of Language“, *MLN* 110, 1995, s. 856–887.

okolností o věcech dohadujeme a zdůvodňujeme své názory, postoje a jednání, popř. zpochybňujeme totéž u druhých. Je asi možno se přit, zda právě tyto jazykové dovednosti jsou pro založení a fungování jazyka jako celku klíčové,¹⁰ rozhodně se však zdá, že sehrávají podstatnější úlohu, než kdyby se někdo pokoušel hrát podle Wittgensteinova „návodu“ hru soukromou.

Wittgenstein sám ale – neúmyslně – dokládá, že jazyková či jazyk připomínající aktivita, kterou lze adekvátně popsat jako případ toho, co nazývá „soukromým jazykem“, možná je. Uvědomme si také, že takový kvazijazyk nečiní soukromým v první řadě jeho zaměřenost na „vnitřní“ předměty (prožitky, vjemy či nálady mohou docela neproblematicky vystupovat i v jazyce „veřejném“), nýbrž jeho defektní normativita, vylučující z účasti na tomto jazyce ostatní. Soukromá je na takovém „jazyce“ v první řadě právě snaha řídit se jeho „pravidly“ soukromě; což je ovšem podnik krajně sporný. Při takovém pokusu o soukromou normativitu tedy ale o vnitřní předmět vůbec jít nemusí.¹¹

V rámci našeho jazyka existuje řada reálných fenoménů – z nichž mnohými se dosti podrobně zabývaly různé empirické vědy, zvláště lingvistika –, které lze popsat jako obdoby „soukromého jazyka“, právě pokud jde o jejich problematickou normativitu. Nejsou jen jakýmisi jazykovými kuriozitami, nýbrž poskytují i určitou inspiraci filosofickou. Smysl analytického obratu k jazyku byl ve své nejhlubší rovině *transcendentální*. Šlo o to, nalézt médium, jehož prostřednictvím by bylo možné nutným a postačujícím způsobem uchopit všechny filosofické otázky, které vůbec lze smysluplně položit; tímto médiem měl být jazyk. Tato intuice byla na jednu stranu prostá až na samu hranici triviality – jak by bylo možné smysluplně mluvit o něčem, co není uchop(it)e(l)né jazykem? –, na druhou stranu jejím nebezpečím je to, že soustředěním se výlučně na jazyk se všechno adekvátně vyřešit nedá. Např. otázku tělesnosti, která se s pozdním Husserlem a pak zvláště s Merleau-Pontym etablovala v rámci „kontinentální“ filoso-

¹⁰ Inferencialistická tradice v čele s Robertem Brandomem jim tento význam připisuje (viz např. Brandom, R., *Articulating Reasons*, Harvard University Press, Cambridge (MA) 2000).

¹¹ Srov. velmi případné rozlišení mezi jazykem soukromým a „samotářským“ (Glombiček, P., „Co to je soukromý jazyk?“, *Organon F* 10, 2003, s. 123–147).

fické tradice jako zásadní filosofické téma, ponechává transcendentně jazykový přístup téměř nedotčenu.

K podobným filosoficky zajímavým oblastem poukazují i reálné soukromé jazyky. Mnoha z nich je společné, že úmyslně či mimoděk zpřítomňují v rámci jazykového diskursu cosi, co se z podstatné části děje za těmito hranicemi. Filosofie nemůže zapomínat na existenci nejazyka, na reálnost nezdůvodněných a diskursivně nezdůvodnitelných postojů, jednání a problémů, na to, že jazyk je otevřený prostor, do něhož nové smysluplné prvky přistupují a jiné z něj naopak vypadávají, na partikularitu mluvčích, kteří se od sebe liší lokálními specifiky své situovanosti. Tím, že se soukromé jazyky do značné míry pohybují na hranici jazyka, který je jakýmsi nejmenším společným jmenovatelem většiny kompetentních mluvčích, naplňují často tradiční výzvu k vyslovování nevyslovitelného, někdy v úmyslné snaze, někdy zcela mimoděk. Jako nesourodá skupina praktických protipříkladů a částečných selhání nám mohou ukázat, na jakých základech náš jazyk stojí, a to možná plastičtěji než empirickými kontexty „nezaťžená“ filosofická reflexe.¹²

Podívejme se blíže a konkrétněji na ty případy „soukromých jazyků“, o nichž pojednávají texty shromážděné v této antologii:

a) *Literatura*. Literatura představuje problém zvláště ve vztahu k inferencialistické maximě „making it explicit“. Třebaže jsou pravidla jazykových her, které lidé hrají, vesměs implicitní (porozumět pravidlům znamená osvojit si určitou praktickou dovednost, techniku), předpokládá se, že příslušný teoretický, reflexivní diskurs tato pravidla dokáže uchopit a formulovat v explicitní podobě. Pro obecné i literární intuice o literatuře je toto notoricky sporné: vždyť přece konstitutivní, tj. nějaký pomyslný algoritmus zakládající pravidla, jimiž se literární tvorba řídí, jasně formulovatelná být nemají. Literatuře je také vlastní subverzivní a transgresivní přístup k pravidlům a zásadám vyslovovaným teoretickými a kritickými úvahami o literatuře – z jistého hlediska tvoří dějiny literatury právě tvůrčí pokusy o překračování

¹² Podrobněji a soustavněji rozebírá filosofickou relevanci těchto fenoménů monografie Beran, O., *Soukromé jazyky*, Filosofia, Praha 2012.

hranic a kánonů stanovených reflexí předešlé generace. Se soukromým jazykem sbližuje literaturu také to, že jde zpravidla o podnikání individuální, při němž autor nemá bezprostřední kontakt s oprávnou autoritou společenství mluvčích: podobně jako mluvčí soukromého jazyka je, pokud se týče správnosti svého postupu, do značné míry odkázán na *vlastní zdání*. Neuchopitelnost pravidel, jimiž se jeho činnost řídí, a jejich normativní nestabilita (vysoká závislost na jediném aktérovi) otevírá prostor také pro jejich nekontrolovatelné proměňování v průběhu času – klást si otázku, zdali se různí autoři nebo jeden autor ve svých různých dílech nebo v různých fázích práce na témže díle, řídí týmiž pravidly, popřípadě jakými přesně, nemá zcela dobrý smysl. (Podobně jako mluvčí Wittgensteinova soukromého jazyka si nemůže být úplně jist, zdali jeho znak „E“ znamená včera totéž, co dnes.)

Literaturou jako překračováním hranic se zabývalo množství autorů; filosoficky, jako jistá soukromá pozice v jazyce však tento fenomén tematizován příliš nebyl. Henry Sussman ve svém zde přeloženém článku předkládá některé pozoruhodné poznámky právě z tohoto úhlu pohledu; jeho úvahy obohacuje o další souvislosti také to, že vycházejí z „kontinentální“ tradice současné filosofie.

b) *Schizofreničtina*. Šílenství (duševní porucha) se stalo jedním z významných filosofických témat až ve dvacátém století, zvláště v „kontinentálním“ prostoru. Méně pozornosti bylo věnováno specificky jazykové rovině tohoto fenoménu, třebaže právě zde lze nejkonkrétněji sledovat, jakým způsobem a v jakých podobách se smysl střetává s ne-smyslem. „Schizofreničtina“ (*schizophrenese*), tedy jazykový projev schizofreniků, představuje poměrně širokou škálu fenoménů, vždy však jde o výrazový mód, v němž je mluvčí uzavřen; přičemž je charakteristické, že pro pozorovatele zvenčí fakticky nelze rozlišit, zda se jedná o autonomní jazyk sám o sobě, nebo o poruchu jazyka veřejného, konvenčního. Tak či tak, vzhledem k jeho exkluzivitě nelze předpokládat ani nijak ověřit, že v něm fungují normativní struktury konstitutivní pro jazykové hry veřejného jazyka. Terapeutický přístup spočívá s různými obměnami ve zpětném přivedení mluvčího od jeho idiolektu k jazyku standardnímu; přičemž je vedlejší, jak je tento

posun interpretován – zdali jako nahrazení jednoho svým způsobem funkčního jazyka jiným, nebo jako znovuzачlenění do jediného skutečně fungujícího jazykového modu. Terapeutická perspektiva zároveň běžně pracuje s předpokladem, že jakožto soukromý jazyk schizofreničtina svého mluvčího pragmaticky znevýhodňuje.

Náš výbor předkládá klasický článek Roye Wolcotta z roku 1970, který se jako první zabýval fenoménem systematicky, s přihlédnutím k otázkám významu, pravidel atd. Třebaže některá Wolcottova pojmová rozlišení už nejsou aktuální a dnes působí spíše konfúzně, pozdější literatura na téma schizofreničtiny se o něho opírá a bez jeho vkladu by nebyla možná.

c) *Jazyky dvojčat*. Nerozřešitelná otázka dotýkající se schizofreničtiny, zda a nakolik se jedná o autonomní jazyk, či zda a nakolik jde o pouhou poruchu jazyka výchozího, je jedním z ústředních problémů i v případě „jazyků dvojčat“. Mnohokrát byl pozorován a popsán jev, kdy si dvojčata (vzácně též trojčata nebo sourozenci velmi si blízcí věkem, avšak nikoli dvojčata) občas ve věku, kdy děti začínají mluvit, vyvinou vlastní komunikační „systém“, nepodobný jejich předpokládanému mateřskému jazyku. Životnost tohoto komunikačního nástroje nebývá velká, obvykle jeden rok či o málo více, jen vzácně déle než dva roky; a samy děti, když povyrostou a naučí se mluvit „normálně“, si z něj už v podstatě nic nepamatují. Třebaže v některých případech se podařilo „jazyky dvojčat“ analyzovat jako defektní varianty jazyka jejich rodičů, neplatí to vždy. Jako ukázka jazyka soukromého jsou ovšem jazyky dvojčat specifické, neboť nejde o případ jazyka jediného mluvčího, nýbrž dvou. Jejich normativitu to ovšem nečiní o nic standardnější – každý mluvčí je druhému roven a má proti sobě jediný zcela určitý protějšek, tedy nikoli neosobní autoritu společenství mluvčích. Empirická zkoumání ukázala, že význam výrazů v těchto jazycích (v těch, jimž se dospělým podařilo porozumět) bývá v mimořádně vysoké míře nedourčený a proměnlivý v závislosti na kontextu a specifické souhře obou aktérů.

Jazykům dvojčat se věnuje řada empirických studií zvláště z lingvistické a vývojově psychologické perspektivy. Do našeho výboru zařazujeme kapitolu z knihy psychologa Reného Zazza, který se zabýval

jazykovým projevem dvojčat v širší psychologické souvislosti „situační dvojčat“ (*situation gemellaire*).¹³

d) *Glossolalie*. Zvláštním příkladem soukromého jazyka je glossolalie čili „mluvení jazyky“, běžné v charismatických církevních společenstvích. Pro glossolalii platí mnohé, co např. pro schizofreničtinu: jde o neopakovatelný, unikátní projev jediného mluvčího, ve své podstatě monologický. „Dovnitř“ glossolalické promluvy nikdo druhý nevidí – ba ani sám mluvčí ji nedokáže *ex post* zopakovat nebo jazykově rozebrat – a zvenčí nelze identifikovat jasná „slovotvorná“, syntaktická nebo sémantická pravidla tohoto projevu. Naopak se kupodivu ke glossolalii pojí poměrně striktní soustava pravidel vnějších, „pragmatických“, omezujících, za jakých okolností lze pronášet promluvu, která bude chápána jako glossolalická, kdo je oprávněn ji pronášet atd. O tom, zda se vůbec jedná o jazyk, lze z různých hledisek pochybovat – podezřelá je chudoba výrazového rejstříku slovotvorných prvků, naopak vysoký důraz na roli melodie a prozodie či aktivace poněkud odlišných oblastí v mozku než při běžné řečové aktivitě. Na druhou stranu je pozoruhodné, že jde o jazykovou či kvazijazykovou hru s neobyčejně bohatými a historicky dobře doloženými kontexty kulturními a sociálními; nehledě na náboženskou rovinu věci a souvislosti s vyslovováním nevyslovitelného a v širším smyslu s mystickou tradicí vůbec.

Teologickými, sociálními a psychologickými aspekty glossolalie se zabývá řada prací; těch soustředěných specificky na její fungování jakožto jazyka v užším smyslu slova je poněkud méně. Do naší antologie zařazujeme vybrané oddíly z knihy Williama Samarina, která je ve své šíři a hloubce dodnes patrně nepřekonaným syntetickým pojednáním o problematice charismatické glossolalie.¹⁴

¹³ Překlad kapitoly ze Zazzovy knihy zde uvádíme ve výběru; z kapacitních důvodů vypouštíme rozsáhlé pasáže uvádějící statistická data a metodiku jejich zpracování a soustřeďujeme se na obecnější oddíly bezprostředněji relevantní pro filosofickou problematiku soukromého jazyka.

¹⁴ Stejně jako v případě překladu Zazzova textu, i z objemného Samarina pojednání překládáme ve výběru daném zaměřením a rozsahem antologie a vyznačujeme empiričtější a techničtější pasáže.

e) *Dobrovolně soukromé jazyky*. Soukromá situace nemusí v jazyce vznikat pouze jako patologický fenomén; může být rovněž výsledkem určité dohody nebo ustavení. Typickým příkladem takové situace jsou důvěrné diskursy, ať už jde o vztah dvou nejlepších přátel (nejlepšího přítele lze typicky mít jen jednoho) nebo institucionalizované kontexty zpovědi či terapie. Uzavřenost těchto diskursů nespočívá v tom, že by bylo technicky nemožné sdělit informace, o něž v nich jde, i někomu (komukoli) jinému; ovšem takové „vynesení“ popírá samotnou definici hry. Kdo zachází s obsahem důvěrných her v běžném, otevřeném diskursu, porušuje pravidla původní hry a začíná hrát nějakou jinou (např. vyzrazování tajných, uzavřených sdělení), která se řídí odlišnými pravidly. Těmto uzavřeným hrám je kulturně připisována velká váha, proto jejich hráči zpravidla dobrovolně uložené podmínky dodržují. V „terapeutických“ hrách je postavení hráčů asymetrické – terapeut tu funguje jako zástupce neosobní normativní racionality veřejného prostoru, do něhož svému klientovi, z tohoto prostoru dočasně vyřazenému svým „soukromým“ problémem, pomáhá dostat se zpět. I když svou úlohu a postup může konzultovat s třetími osobami (při odstranění všech důvěrných informací), uzavřená situace přesto zvyšuje nebezpečí i pro něho, pokud by se v tomto diskursu účastnil v první řadě jako osoba, a nikoli hlavně jako zástupce neosobního „řádu“.

O důvěrném diskursu jako o svého druhu „soukromé“ jazykové situaci pojednává výše zmiňovaný článek Henryho Sussmana, se zvláštním zřetelem k terapeutickému kontextu.

f) *Genderově specifické diskursy*. Zvláštní případ v kontextu soukromých jazyků představují diskursy navzájem exkluzivně definovaných skupin mluvčích, jejichž nejtypičtějším zástupcem jsou „jazyk mužů“ a „jazyk žen“, lidově řečeno. Na první pohled na těchto diskurzech není nic soukromého, neboť jimi, jak se zdá, hovoří vždy velké množství lidí, kteří si navzájem neproblematicky rozumějí, přičemž pravidla reglementující jejich jazykový styk lze bez větších obtíží popsat. S wittgensteinovským soukromým jazykem je sblížuje způsob, jímž bývá standardně popisována a teoreticky reflektována situace jejich vzájemného vyloučení: sémantická ustanovení jazyka jedné strany

jsou chápána jako druhé straně uzavřena, a pokud se někdo pokouší orientovat a pohybovat mezi těmi druhými, je odkázán na své zdání, pokud jde o to, co je správné a co tak jen vypadá. Druhé straně je navíc soustavně špatně rozuměno, tj. z jejich promluv jsou vyvozovány důsledky a „metasdělení“ systematicky nekonzistentní s tím, jak své promluvy „skutečně mínila“. Každá strana má své specifické jazykové dovednosti, vlastní jen jí, přičemž jazyková specifika protivných stran nejsou navzájem zastupitelná (vlastní jádro těchto specifík druhá strana vůbec nechápe). Tento výklad, i když se ve své podstatě pohybuje v intencích Wittgensteinem právem kritizovaného soukromého pojetí jazyka, je překvapivě sám o sobě kulturně dobře etablovanou jazykovou hrou a přispívá k utváření postojů mluvčích v souladu s obrazem, který formuluje. Už proto, že kritické reflexi sporných bodů tohoto obrazu se nedostává obvykle tolik prostoru jako zavádějícím otázkám, zdali je tato „nezpochybnitelná“ skutečnost spíše *fysei*, nebo *thesei*, nelze tohoto zvláštního zástupce rodiny soukromých jazyků přehlížet, byť se do ní možná dostal jaksi uměle.

Popis „jazyků žen a mužů“ jako jazyků navzájem nekompatibilních kultur (*difference approach*) vychází z průkopnického článku Ruth Borkerové a Daniela Maltze, který zde zařazujeme. Protože jde o kontroverzní a široce diskutované téma, je zde přeložen také text jedné z nejdůležitějších kritiček *difference approach* Deborah Camerónové, exponující umělost domnělé genderové exkluzivity jazyků a poukazující na závažné etické a politické souvislosti tohoto obrázku.